

Чуркіна В.Г.

кандидат мистецтвознавства, доцент
кафедри виховання й розвитку особистості

КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»

ТРАНСФОРМАЦІЯ СЕМІОСФЕРИ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. Автор статті аналізує сучасні філософські уявлення про культуру як знакову систему, розглядає визначення терміну «семіосфера», механізми функціонування та динаміки культури. Діалог культур розглядаємо як процес взаємної смислової адаптації, результатом якого є формування спільного комунікативного простору - семіосфери. В сучасних умовах семіосфера змінює свої кордони, перетворюючись з міжкультурного простору в глобальний комунікативний простір. Смысловая мінімізація сучасної масової та поп-культури передбачає заміну принципу діалогу на принцип співтворчості.

Ключові слова: локальна культура, масова культура, комунікація, поп-культура, діалог, текст, семіосфера.

Аннотация. Чуркина В.Г. Трансформация семіосфери культуры в условиях глобальной коммуникации. Автор статьи анализирует современные философские представления о культуре как о знаковой системе. Диалог культур рассматриваем как процесс взаимной смысловой адаптации, результатом которого является формирование общего коммуникативного пространства – семіосферы. В современных условиях семіосфера меняет свои границы, превращаясь из межкультурного пространства в глобальное коммуникативное пространство. Смысловая минимизация современной массовой и поп-культуры предполагает замену принципа диалога на принцип сотворчества.

Ключевые слова: локальная культура, массовая культура, коммуникация, поп-культура, диалог, текст, семіосфера.

Abstracts. Churkina V.G. Transforming semiosphere culture in global communication. This paper describes the modern philosophical conceptions of the culture as the sign system. The considers the dialog between cultures as a process of mutual adaptation of sense which results in the creation of a communicative space – semiosphere. In the current circumstances the semiosphere changes its shapes turning from a cross-cultural environment to a global communicative field. The minimalization of sense in the modern pop culture represents the shift from the dialogue principle to the principle of participation.

Keywords: local culture, mass culture, communication, pop culture, dialogue, text, semiosphere.

Надійшла до редакції 4.05.2012

Постановка проблеми. Кризу культурних основ людського буття у ХХІ ст., зумовлену процесами глобалізації відзначали О.Шпенглер, Н.Бердяєв, К.Ясперс, В.Вернадський, А.Швейцер, Г.Х.Ортега-и-Гассет та інші філософи. Криза та глобалізація мають істотний вплив на різні сторони життя суспільства, та окремої людини. Глобалізація, сприяє посиленню транснаціональних взаємодій у світі, розширює масштаби комунікації, наголошуючи на соціалізації цивілізаційного життя. Комфорт і зручність стали об'єктивністю зазначених процесів, що обумовлює трансформації структуроутворюючих компонентів всієї системи культури. Факти економічної та фінансової криз свідчать, що глобалізація, і пов'язана з нею віртуалізація суспільного життя, в своїй основі містить імітацію реальної діяльності, будь то виробництво, відпочинок або фінанси, таїть в собі нищівні для суспільства небезпеки. Спираючись на культурологічний підхід, описуючи поняття розвитку, ми розуміємо, що воно уособлює в собі протилежні сторони, тенденції, які забезпечують хід і механізми протікання цього процесу.

Якщо з одного боку характерною ознакою глобалізації виступають, наприклад, інтеграційні процеси, іншою стороною є процеси дезінтеграції, зокрема процеси «національної дезінтеграції», які руйнівні впливають на локальні культури, їх етнічні, культурні, політичні, економічні, і навіть особистісні цінності, що загрожує втраченою як ідентичності так і етнічних культур [7, с.124].

Мета та завдання дослідження описати процеси глобальної комунікації, факти трансформації семіосфери культури, що зумовлюють сутнісні зміни її системи та цінностей у ХХІ ст.

Тисячоліттями культура розвивалася на підґрунті усного мовлення і особистого контакту. Традиції ми називають і сталі звичаї, порядок у поведженні, у побуті [9, с.811]. Традиціями є вірування, взірці і правила, але ніколи повністю, отримані від попереднього покоління в процесі безперервної трансмісії між поколіннями [2, с. 333]. Передача досвіду відбувається в безпосередньому повсякденному спілкуванні між людьми – в ситуації «від людини до людини». При цьому неминуче відбувається модифікація («трансформація») переданого культурного змісту: щось втрачається, щось, навпаки, додається. Книга, яка стала загальнодоступною, дозволила людям подолати культурні й історичні кордони, стала головним чинником в освіті та науці, критерієм, що обумовлює рівень інтелектуального розвитку індивіда.

Термін трансформація, використовується для опису подій, процесів, означає не просто зміни системи, зміну її окремих елементів, а сутнісні зміни, тобто її послідовний перехід на інший рівень. Трансформація системи це спрямований процес, який реалізується за рахунок вбудовування в її підсистеми частини чужорідних елементів, які зовні не руйнують саму систему, але поступово змушує її працювати іншим чином. Особливістю є те, що сучасна культура в атакується «медіавірусами» [8, с.17], зокрема там де ослаблений «культурний імунітет» системи.

Одним з методів трансформації сучасної культури є свідоме насадження культурних стереотипів, які

зсередини здатні стимулювати дані процеси трансформації всієї системи культури. Вони реалізуються не за собою руйнування окремих ланок, або фронтальною, послідовною модифікацією всієї системи культури. Тому використання термінів «американізація», «русифікація» свідчить про фіксацію процесів і означає, що одним з методів трансформації сучасної культури в цілому є процеси акультурації, або свідомі насадження чужорідних культурних елементів, які з середини стимулюють перетворення.

Існує ряд визначень культури, які характеризують сукупність результатів діяльності людей, цінностей як матеріального, так і духовного характеру. Це традиційна частина культури, але її основою є і стійкі компоненти загальнолюдських цінностей, такі як Добро, Істина, Краса, Справедливість, які є виразниками мети людського існування. Культура – система «стійких відтворюваних субординаційних і координаційних зв'язків між символічними програмами поведінки людей - об'єктивувати в знакових системах і людській свідомості нормами моралі і права, філософськими світоглядами, естетичними уподобаннями, релігійними віруваннями, домінуючими в тому чи іншому людському колективі» [11, с.377]. В культурі наявні операціональні цінності, які мають менш стійкий характер і схильні до змін в залежності від обставин. Це цінності являють собою «набір засобів практичної адаптації характеризують вже не культуру, а цивілізацію» [11, с.377]. Таким чином, в культурі діалектично з'єднуються протилежні тенденції культурного та цивілізаційного. Превалювання в системі культури тільки традиційного, у вигляді незмінних цінностей, та превалювання цивілізаційних компонентів позбавляє її стійкої ціннісної опори, в духовній сфері.

В першій половині ХХ століття виникло багато абсолютно нових масових субкультур, зі своїм особливим менталітетом, уподобаннями і цінностями. Їх представниками був пролетаріат і буржуа, що утворили «середній клас», який потребував іншого інноваційного мистецтва, здатного відобразити новий стан. З розповсюдженням електронних засобів масової комунікації, книга починає поступатися позиціями телебаченню та комп'ютерам. В постіндустріальному суспільстві все більшого значення набуває тип культури, основним матеріальним носієм текстів якої є не писемність, а «екранність».

Високе мистецтво відбивало світогляд еліти, де середньому класу не було місця. Так почало зароджуватися масове популярне мистецтво, спочатку в літературі, а пізніше і в інших видах мистецтва музичному, образотворчому, пластичному тощо.

Теорія масового мистецтва опрацьовувалася радянськими науковцями в 1960-х роках на тлі суспільного інтересу до численних мистецьких різновидів. Однак, у радянському мистецтвознавстві мав місце ідеологічний, оціночний підхід, коли одне й теж явище наприклад функціонування естради, оцінювали як «буржуазне» масове мистецтво і «демократичне». При цьому обидва терміни вживали маже до кінця ХХ ст., періоду перебудови. Теоретичні розробки буржуазних мистецтвознавців та соціологів, концепції масо-

вого мистецтва, піддавалися гострій критиці з боку радянських дослідників. Масове, естрадне мистецтво трактувалось як псевдомасове, буржуазне тощо. Йому протиставляли «справжнє» масове мистецтво радянського суспільства.

В часи перебудови, наприкінці ХХ ст., відбулись зрушення в оцінці масової культури, сучасні мистецтвознавці намагаються на відповідному науковому рівні описати цей феномен, зауважуючи, що масове мистецтво охоплює всі сфери діяльності людини - дозвілля, побут, освіту, світ почуттів, політику, ідеологію, світогляд, моральність. Вчені нарешті дійшли до усвідомлення необхідності серйозного ставлення до надбань масової культури, поп-культури, як невід'ємної частини духовного життя сучасного суспільства, і одним з факторів морального й художньо-естетичного формування особистості.

Класична естетика розглядає твір мистецтва як завершене ціле, створене автором. Посткласична естетика трактує арт-об'єкт як процес породження смислів, в якому вирішальна роль найчастіше відводиться глядачеві. Мистецтво вчить сприймати, шукати і знаходити прояви людяності, але в міру розмивання його кордонів, весь простір культури перетворюється в текст.

Інтерпретуючи культуру як семіотичну систему, або як Текст, ми здійснюємо аналіз трансформацій, які в ній відбуваються в даний час під впливом глобальної зміни всієї системи комунікації. Поняття семіосфери підкреслює властивості певної культури, її семіотичний простір.

Описуючи семіосферу за Ю. Лотманом, який проводив аналогію даного поняття з поняттям біосфери, за В.І. Вернадським для опису «космічного механізму, що займає певне структурне місце в планетарній єдності» [5, с. 13]. Спираючись на висновки Ю.Лотмана, що біосфера це «матеріальний» простір, а простір семіосфери має абстрактний, але не метафоричний характер. Відмежованість семіосфери проявляється в тому, що тексти, повідомлення, реальності можуть бути «Прочитані» семіосферою та потрактовані «однією з мов її внутрішнього простору» [5, с. 13].

Узагальнюючи поняття семіосфери Ю. Лотман дійшов до трактування поняття культури: «Культура організує себе у формі певного «простору-часу» і поза такої організації існувати не може. Ця організація реалізується як семіосфера ...» [6, с. 259]. Культура як семіосфера знаходить нові функції, є галуззю «прискорених семіотичних процесів, які завжди більш активно протікають на периферії культурної ойкумени» [5, с. 15]. Культура описується Ю. Лотманом не тільки як семіосфера, але і як складно утворений текст з певною ієрархією текстів всередині нього - так званий «текст у тексті». Поняття кордону тексту, «утворюючого» нові смисли. Це дозволяє відзначити, що текст культури є зануреним в семіосферу, і присутній тільки в контексті динаміки культури. Погоджуючись з висновками М. Лотмана, позначаємо традиційний або класичний тип культури - як локальний, підкреслюючи саме комунікативний фактор. З позиції її представника така культура представляла собою замкнену систему. Зміни, що відбувалися в ній виявити майже неможливо, так як

вони виходять за межі індивідуального життя. Оцінити зміни можна лише «ззовні», але з часом. Локальна культура яка була заснована на адаптації новоутворень, що акумулювались та отримали статус культурних цінностей, що також забезпечують її стабільність, існує за рахунок приєднання нових компонентів та їх поступової модифікації. В основі цього адаптивного механізму відбувається структурний розпад культури на два компоненти. Це відзначав М.М. Бахтін, аналізуючи так звану «сміхову культуру» періоду Середньовіччя (Ренесансу). Частина культури вбирала в себе стереотипи, традиції і норми життя, характерні для повсякденного життя. Одночасно, культура створювала продукти, непридатні стандартним життєвим стереотипам і уявленням, які були віддалені від повсякденної реальності, являючи собою особливий ідеальний культурний пласт. Це, частина культури поступово оформлювалася в історії людства як загальнолюдська культура. Вона віддалена від повсякденності, та від конкретної особистості. Вона вимагала певної підготовки при її сприйнятті, певної форми організації простору для репродукції своїх зразків. Цінності загальнолюдської культури адаптуються саме за рахунок того, що вони прийняли певну форму, і обмежені від впливів ззовні. Ця ідеалізована частина культури стабільна, обережно ставиться до всяких змін і забезпечує певний базис загальнолюдської культури. У ній виробляються механізми блокування проникнення продуктів повсякденної культури. Таким чином, культура представляє собою утворення, що поєднує масові та елітарні вектори, які перебувають у відносній єдності. Це зумовлює діалогічний характер культури. Опозиція масової та елітарної культур є культурною опозицією, породжуючи в свою чергу цілий ряд дихотомічних особливостей, які завжди в ній присутні і які піддаються руйнуванню в даний час. Замкненість і самодостатність локальної культури виявляється в її протиставленні іншим культурам. Наприкінці ХХ ст. нові технології суттєво змінюють комунікативний простір культури. Комп'ютерні технології, волоконна оптика, нано-, мікро-, біотехнології, супутникове телебачення, мережа Інтернет стали підґрунтям створення глобального комунікативного простору який спирається на досягнення масової культури. М. Кастельс відзначав що фундаментом нової культури стає простір потоків та безчасовий час [4, с. 353]. Глобальна мережа генерує текстові формати нового типу, створює умови для формування віртуальних спільнот, прибирає межі між державами і етнічними культурами, сприяє інтерактивній комунікації.

Поняття «масове популярне мистецтво», шоу-бізнес, поп-культура, має ряд синонімічних термінів-визначень, що віддзеркалюють різні явища: популярне, розважальне, танцювальне, естрадне. Наприклад в музикознавстві цей тип музики має кілька назв: легка музика, популярна музика, естрадна музика, менестрельна музика. Масове мистецтво пов'язане з такими явищами культури, як субкультура, елітарна культура, контркультура, молодіжна, комерційна, «споживча», які передбачають соціальну складову цього явища [3, с. 60]. Кожний елемент іміджу культури сприймається символічно. З'являється мистецтво, з характерною

рисом - технічна відтворюваність продукту - «накинута ззовні умовами їх масового розповсюдження» [1, с. 43]. Різноманіття термінів, які характеризують цей тип мистецтва, свідчить про те, що в академічній науці ще не вироблено єдиного підходу до його оцінки соціологами, філософами, психологами, культурологами, мистецтвознавцями тощо. Неоднозначність оцінок викликана багатомірністю, багатокомпонентністю сучасної масової культури, неоднорідністю і нерівноцінністю явищ, мінливістю та синтетичністю мистецьких жанрів.

Важливою відмінністю поп-культури від класичної культури є зміна характеру виробництва і споживання її взірців, для яких найважливішим фактором стає масовість і оперативність розповсюдження. Це, в свою чергу зумовлює примноження та розширення сфери задоволень і розваг, інтерактивної комунікації.

Сучасне суспільство поступово стає фабрикою розваг в сфері культури, споживачами продуктів якої стає все суспільство. Термін фабрика використовується майже в прямому значенні – уніфіковане виробництво, тобто товари та послуги для всіх. Особливістю масової та поп-культури є її агресивність, що має прояви в тиражуванні, слідуванні модним тенденціям, їх вплив простежується на всьому, зокрема й взірцях високого мистецтва. Сам фактор їх тиражування у вигляді аудіовізуальних образів за заданим стереотипами ототожнює ці взірці з набутками сучасної поп-культури. Наприклад класична музика за допомогою тиражування вкладається у межі аудіовізуальних образів, і стає продуктом масової культури. Відбувається знищення природного балансу між елітарною та масовою культурою, що сприяє трансформаціям канонів класичного європейського мистецтва, руйнуванню пропорцій її частин. Масова та поп-культура є підсистемами культури, але стимулом їх розвитку є розкрутка в медіапросторі, що охоплює не тільки розважальну сферу, а й усі сфери буття людини. Поп-культура - це самовираження сучасної масової культури і типовий продукт глобального інформаційного простору. Вона принципово відсторонена від фундаментальних етнічних, релігійних цінностей і традицій. Її умовою є інтегроване інформаційне середовище, а реалізацією - масові дієства, які позначають поняттям шоу. Поп-культура - це середовище для поширення медіавірусів, які поширюються в ній «подібно до біологічних вірусів» [8, с. 17].

Принципом їх розповсюдження є впізнаваність, характерна ознака поп-культури, зокрема впізнаваність, «візуальна репрезентація» поп-зірок, мелодій, віршів. Важливою ознакою поп-культури є «візуальна репрезентація» продуктів культури та їх відтворення засобами технічної репродукції. Єдність такого дієства позиціонує термін шоу, як форми реалізації поп-культури. Виконавець поп – музики, її «візуальна репрезентація» і аудиторія слухачів це єдине ціле. У шоу панує не індивідуальний, тобто відмінний від інших творчий початок «шедевр», а принцип співучасті, співтворчості з аудиторією. Наприклад, візуальна присутність (перегляд по телевізору або в мережі Інтернет) під час музичного шоу, надає глядачам відчуття причетності до події, активізації їх повсякденного життя. Співтвор-

чість слухача або глядача в українських шоу-талантив «Україна має талант», «Розсміши коміка», «Х-фактор», «Танцюють всі» – стає формою інтерактивної комунікації, яка нівелює необхідність розуміння іншого. Аудиторія глядачів отримує право на співавторство, може вершити долю талантів за своїм уподобанням.

Німецький філософ, П. Слотердайк, підкреслював: «Сучасну масову культуру вирізняє те, що вона – минаючи столи й вітварі високорозвиненої культури – зуміла запропонувати нові способи безпосереднього задоволення потреби в гомеостатичному союзі. Автор відзначає, що актуальним є психодинамічний сенс поп-музики, яка для споживачів інсценує можливість занурювання в ритмічне шумове тіло, в якому етичні функції на певний час стають зайвими ... Поп-музика перевела релігійні, а саме християнські, форми причастя в архаїчну площину і перевершила ті можливості поглинання, які пропонуються біля вітварів, рекомендуя публіці припасти до психоакустичних тілесних порожнин і тим самим немов приєднатися до ходи сучасних «звуків богів» [9, с.541].

Шоу спирається на активну поведінку і взаємодію маси, миттєво враховує його реакцію. Виконавець сприймається слухачами як частина їх самих, і вони вимагають від нього відповідного їх настрою поведінки, а не елітарної відстороненості. Оскільки безкінечність шоу поп-культури пронизує сьогодні життя кожної людини, то воно не обмежується тільки традиційними засобами розваг, а перетворює на розвагу реалії життя. Людина очікує видовищності, а кошти мас-медіа допомагають їх представити у відповідній яскравій формі.

Реальне життя підміняється нескінченними реаліті-шоу, що висвітлюють реалії життя на екрані телевізора, комп'ютера, в медіапросторі. Відбувається занурення в «реальність», яка конструюється мас-медіа та поп-культурою і видовищами мас-медіа. Жанр шоу вимагає, щоби глядач і виконавець були з'єднані, а сприйняття не мало індивідуального характеру. Звідси феномени «розігрівання» публіки перед виступом поп-зірок, «візуальна репрезентація» зірок або продуктів культури, інтерактивні технології комунікації тощо. В шоу на новому рівні віддзеркалилися середньовічний карнавал, який занурився в інформаційне середовище і став складовою життя людини XXI ст. Карнавал триває, порушуючи природний баланс між елітарною і масовою культурою. В цих умовах взірці високої культури стають багато тиражованими, предметами масового спрощеного споживання. Умови поширення карнавалу створюють інформаційні джерела та Інтернет. Спілкування в Інтернеті – це реально-віртуальна карнавальна комунікація. Замість співрозмовників – маски-аватари, які дозволяють говорити все що завгодно, і про що завгодно, ототожнювати реальну або віртуальну людину з казковими, міфологічними образами тощо.

Постмодернізм ще одне дзеркало культури на її сучасному етапі, прояв поп-культури. Трансформації класичної філософії пов'язані з критикою завершеності тексту і правом автора претендувати на завершеність - це є відмінною рисою постмодерну в філософії. Постмодерний умонастрій сприяв становленню нової комунікативної системи, такої як Інтернет. Су-

часний Текст, має більше можливостей для творчості, комп'ютер сам може створювати тексти, оновлювати їх з інтернетних фрагментів, виправляти помилки в тексті. Особливостями сучасних Інтернет текстів і відповідної комунікації стає анонімність, колективність, еkleктизм, плагиат. Ідеологія постмодернізму і деконструктивізму реалізується на рівні повсякденності - кліпової свідомості. Ця форма, віддзеркалює умонастрою епохи XXI ст., коли людина втомилася читати мега тексти і життя наповнене «цитатами», фрагментами інноваційних культурних феноменів.

Висновки. Аналіз проблем трансформації семіосфери в культурі, процесів глобальної комунікації, під впливом сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій демонструє їх суперечливість в XXI ст. Інформаційна культура пропагує віртуальний карнавал, поступово впроваджуючи його в реальне життя. Відсутність можливостей сконструювати всередині Інтернету, ЗМІ моральні принципи, та цінності дозволяє піддавати їх нескінченній інтерпретації, що негативно позначається на якості продуктів масової культури.

Наголошуємо на видозмінах локальної культури, її замкненої системи, відзначаючи комунікативний фактор. Відомо, що для взірців класичної культури найважливішою ознакою виступає завершеність творів, наявність автора притаманно будь-яким видам мистецтва. Результатом класично культури є текст, який в ряді випадків мав сакральний характер і не підлягав інтерпретації, а в інших, навпаки, виступав в якості смислового матеріалу який сприяв генерації нових ідей. Масова культура XXI ст., що формується на основі мереж ЗМІ, Інтернет, глобальна за своєю природою. Використання різноманітних інформаційних джерел та каналів медіапростору дозволяє занурюватися в простір світової інфосфери, і впроваджувати інтерактивні комунікації.

Література:

1. Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости. Избр. Ессе. – М. Медиум, 1996 – 239с.
2. Гончаренко Семен. Український педагогічний словник. / Семен Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Искусство в ситуации смены циклов: Междисциплинарные аспекты исследования художественной культуры в переходных процессах. – М.: Наука, 2002. – 467 с.
4. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – С.353
5. Лотман Ю.М. Избранные статьи в 3-х т.// Т. I. Статьи по семиотике и топологии культуры. – Таллин: Александра, 1992. – С. 13–149.
6. Лотман Ю. М. Семіосфера. Внутрі мислящих миров. – С.-Пб.: Искусство–СПБ, 2000. – 704 с.
7. Панарин А.С. Глобализация как вызов жизненному миру // Вестник Российской Академии наук 2004. Том 74. № 7. – С.124-127.
8. Рашкофф Д. Медиа-вирус. Как поп-культура тайно влияет на ваше сознание: [пер. с англ.] — М.: Ультра. Культура, 2003. — 368 с.
9. Слотердайк П. Сферы. Микросферология. Т. I: Пузыри / пер. с нем. К. В. Лоцевского. СПб. : Наука, 2005. – 653 с.
10. Тлумачний словник української мови: Понад 12500 статей (близько 40000 слів) / ред. В. С. Калашник. – 2 вид. – Х.: Прапор, 2004. – 992 с.
11. Философия. / В.Г.Кузнецов, И.Д. Кузнецова, В.В.Миронов, К.Х. Момджян – М.ИНФРА-М., 2000. – С. 377.